

Kowalská, Eva: EVANJELICKÉ A. V. SPOLOČENSTVO V 18. STOROČÍ. Bratislava : Veda, 2001. 220 s.

Historička Eva Kowalská už vyše dvoch desaťročí sústreďuje svoj vedecký záujem na otázke uhorskej (v jej rámci i slovenskej) vzdelanosti, kultúry a „eo ipso“ i cirkevných dejín v období raného novoveku. Systémový prístup, dôverná znalosť pramenného materiálu, zmysel pre interdisciplinárnu reflexiu skúmaných javov i zreteľ na širší stredoeurópsky, resp. európsky kontext dodávajú publikovaným výsledkom jej výskumov už príslovečný kredit argumentačnej hodnovernosti a vecnej spoľahlivosti. Potvrďuje to nielen prvá autorkina vedecká monografia (*Štátne ľudové školy na Slovensku na prelome 18. a 19. storočia*, Bratislava, 1987), ale aj (úctyhodné) množstvo jej fundovaných príspevkov v domácich i zahraničných odborných a vedeckých periodikách, ktorými často objasňuje nečakané súvislosti, resp. spochybňuje a koriguje tradičné výklady cirkevnej či školskej problematiky.

V najnovšej knižnej publikácii (ktorá v rozpore s vydateľským údajom vyšla až v prvom štvrtroku 2002) zamerala Kowalská analytickú pozornosť na „hlavné problémy vývoja“ evanjelickej a. v. komunity v Uhorsku (i na Slovensku) a na okolnosti jej fungovania v 18. storočí. Niekoľkoročný systematický výskum, ktorý si vyžiadal trpezlivé štúdium domácich (často neusporiadaných) i zahraničných archívnych fondov, ju totiž viedol k zisteniu, že zdanlivo idylický obraz dejín 18. storočia v Uhorsku, na ktorý historiografiu do istej miery oprávňujú viaceré vnútro- i zahraničnopolitické parametre, mal svoju menej ideálnu „odvrátenú“ stranu práve v náboženskej oblasti.

Kowalskej práca sprostredkúva vedeckému i „laickému“ záujemcovi detailnejší pohľad na podmienky, v ktorých sa odvíjal každodenný život príslušníkov – v 18. storočí už minoritného – evanjelického a. v. spoločenstva. Prostredníctvom analýzy dobových prameňov ukazuje, že pre generácie významnej časti uhorského (etnicky predovšetkým slovenského) obyvateľstva predstavoval tento časový úsek zložitý a často konfliktný vývoj od postavenia trpenej a represívne postihovanej zložky spoločnosti až po situáciu občiansky akceptovanej komunity. Osobitne zaujímavé – a pre ďalší historiografický výskum mimoriadne cenné a dôležité – je pritom autorkino zistenie, že Tolerančný patent mal pre evanjelické a. v. spoločenstvo paradoxne i kontroverzné dôsledky.

Po potlačení posledného stavovského povstania Františka II. Rákociho zrušil uhorský snem (1715) všetky dosiahnuté výdobytky protestantov, vrátane uznesení ružomerskej synody z roku 1707; zámienkou bola okrem iného angažovaná účasť superintendenta Daniela Krmana ml. na protihabsburskej strane, „umocnená“ jeho vyjednávaním s cudzou mocnosťou. Konkrétne problémy postavenia nekatolíckych cirkví mala riešiť osobitná náboženská komisia zložená zo zástupcov troch vierovyznaní (medzi jej členov patrilo, mimochodom, aj Matej Bel), ktorá však nedospela k nijakému jednoznačnému výsledku. Po období, ktoré by sa dalo charakterizovať ako etapa pokusov o postavenie nekatolíckych cirkví mimo zákona, dochádza v tridsiatych rokoch 18. storočia k reštriktívne limitovanej úprave ich fungovania, sformulovanej v tzv. Resolutio Carolina (1731). Opatrenia rezolúcie Karola III. (VI.) obmedzovali práva nekatolíkov na občianske uplatnenie (zákaz konverzie

na nekatolícke vierovyznanie, vyžadovanie pre protestantov konfesionálne neprijateľnej príslušnosti pri nastúpení do verejného úradu). Po nástupe Márie Terézie (1740), teda v čase akútneho vojnového nebezpečenstva, sa register reštrikcií dokonca rozšíril (o. i. zákaz štúdia v zahraničí pod zámkami neželateľného „vývozu kapitálu“, degradovanie vyšších protestantských škôl na nižšie gramatické školy). V sedemdesiatych rokoch 18. storočia štát v dôsledku objektívnych zmien v zahranično- i vnútropolitickej klíme pozvoľna ustupoval od požiadavky jednoty v náboženskej a cirkevnej sfére. Do reformných procesov prebudovania spoločnosti sa štátna moc postupne pokúšala zaangažovať aj nekatolícke cirkvi (evanjelickú a. v. a kalvínsku), ktorým priznala istý ohraničený rozsah právomocí. Vyvrcholením zmien postoja štátu voči nekatolíkom bolo napokon vydanie Tolerančného patentu (1781). Sprevádzať ho na jednej strane búrlivé nadšenie z možnosti obnovenia cirkevného života protestantských denominácií, rozmach publikačnej činnosti protestantských vzdelancov a ich aktivít v oblasti cirkevného školstva, na druhej strane však aj rozčarovanie z neraz zdĺhavého postupu štátnych orgánov pri vybavovaní žiadostí cirkevných zborov, či sklamanie z opatrení, ktoré boli v rozpore s možnosťami danými Tolerančným patentom.

Autorkinou ambíciou bolo podať prehľad viacerých – vyššie naznačených – závažných aspektov vývinu evanjelickej a. v. cirkvi, ktorý sa v 18. storočí formoval v podmienkach vymedzovaných razantne presadzovanými záujmami štátu. Zároveň však – čo patrí k najvýraznejším prednostiam jej práce – sleduje aj dôsledky tohto vývinu na úrovni každodennej reality a bežného života drobného duchovenstva i „radových“ príslušníkov ev. a. v. komunity.

Svoju – pramennými výskumami dôsledne podloženú – analýzu rozdelila Kowalská do štyroch hlavných kapitol, prehľadne rozčlenených na podkapitoly venované konkrétnym problémom. V prvej kapitole si všimá

okolnosti a formy fungovania evanjelickej a. v. cirkvi v spoločnosti. Archívne doklady jej pritom umožnili zmapovať viaceré – do zbudnutia upadnuté – životné osudy príslušníkov evanjelických spoločenstiev v období kulminujúcej rekatolizácie, neraz vystavených bezohľadnej manipulácii. Pri sledovaní podôb každodenného spolužitia konfesií v uhorskej spoločnosti však autorka objektívne pripomína, že napriek nerovnoprávnemu postaveniu nekatolíkov a príznačným prejavom interkonfesionálnych napätí bola v Uhorsku koexistencia viacerých denominácií (na rozdiel od iných končín v Európe) v zásade bežným javom. Išlo o dôsledok predchádzajúceho vývinu tejto súčasti habsburskej monarchie, kde sa vládnucej dynastii v súvislosti s tradične krehkou vnútornou stabilitou a s dlhodobým bezprostredným osmanským nebezpečenstvom nepodarilo dosiahnuť takú dôslednú náboženskú homogenizáciu obyvateľstva ako v iných krajinách ríše. Na druhej strane sa voči nekatolíkom sústavne uplatňovalo podozrievanie z nelojálnych prejavov voči štátu, ktoré vo verejnej mienke pretrvávalo ešte aj v období po vydaní Tolerančného patentu. Na túto okolnosť upozorňuje autorka v podkapitole venovanej otázke intolerancie po vydaní spomínaného významného reformného opatrenia Jozefa II., pričom v nej vidí jeden z dôvodov neporozumenia, s akým katolícka verejnosť (nie špičková reprezentácia!) reagovala na Tolerančný patent. Zároveň pripomína, že spôsob prijatia patentu nezodpovedal v Uhorsku zaužívanému zákonnému postupu, čo publicistika konzervatívnej časti katolíckej reprezentácie využila pre argumentáciu, podľa ktorej majú v Uhorsku väčšiu záväznú silu staršie snemové zákony upravujúce postavenie nekatolíkov. Príznačným prejavom intolerancie bola aj zdržiavacia taktika miestnej vrchnosti, stolíc i Kráľovskej miestodržiteľskej rady pri zriaďovaní nových cirkevných obcí, či „vynachádzavé“ spôsoby ďalších obštrukcií, ktorých katalóg z dielne uhorských katolíckych biskupov bol napriek panovníkovmu nesúhlasu rešpektovaný na úrovni neoficiálnej

smernice. Tieto okolnosti iba posilňovali dlhým obdobím represí vypestovanú mentalitu výlučnosti a vzdoru, ktorou sa evanjelická komunita a. v. bránila voči prejavom nezášľavnosti a nepriazne. Kowalská uvádza presvedčivé príklady, že na jedno z najvýznamnejších reformných opatrení Jozefa II. nebola vlastne pripravená ani jedna zo zúčastnených strán.

V ďalšej kapitole autorka na rozsiahlom materiále dokumentuje, že „štát si... nenechal ujsť žiadnu príležitosť zasiahnuť do sféry svetského fungovania cirkví, vrátane katolíckej“ (s. 56). Ak sa fenomén jozefinizmu doposiaľ zvykol hľadať predovšetkým v opatreniach voči katolíckym cirkevným záležitosťiam, podkapitoly o otázkach cirkevnej autonómie v spore o charakter školstva a o jednotnú liturgiu, i o postojoch ev. a. v. spoločenstva ku koncepcii zmiešaných škôl a učebníc potvrdzujú, že prinajmenšom rovnako intenzívne sa podnikali pokusy, aby sa „jozefínskym“ predstavám o pastorácii podriadili aj evanjelické cirkvi, ktoré sa mali stotožniť aj so zásahmi do svojho školstva. Liturgia a školstvo sa teda stali ominóznymi oblasťami, ktoré začali paradoxne komplikovať vzťah protestantov „práve k tomu panovníkovi, ktorý im umožnil slobodné občianske uplatnenie a uľahčil podmienky na fungovanie v spoločnosti“.

Medzi najpozoruhodnejšie a najprenikavejšie objasňované otázky patrí v knihe problém evanjelickej a. v. ortodoxie, ktorý bol u nás doposiaľ – najmä v novšej kultúrohistorickej a literárnohistorickej literatúre – reflektovaný bez hlbšieho poznania vnútrocirkevných okolností a širšieho kontextu, a teda príslovečne čierno-bielo. Kowalská sa – inšpirovaná aj najnovším európskym výskumom – sústredila na „neveľmi zohľadňovaný aspekt ortodoxie“, totiž na jej špecifickú sociálnu, resp. politickú (obrannú) funkciu. Zistila, že v uhorských podmienkach sa deklarovanie lutherskej ortodoxie osvedčilo nielen ako významný prostriedok vnútrocirkevnej konsolidácie (stabilizujúci faktor autority superinten-

dentov), ale aj ako účinná obranná zbraň proti katolíckej ofenzíve. Takýto výklad objektivizuje doterajšie jednostranné hodnotenie nekompromisného boja niektorých predstaviteľov evanjelickej a. v. ortodoxie (predovšetkým D. Krmana ml. ) proti pietizmu, i keď autorka pripúšťa aj kontraproduktívnosť niektorých prehnaných anti-pietistických prejavov. Kowalskej ozrejenie dobových funkcií ev. a. v. ortodoxie (ktorá mala dokonca dosah aj na formovanie interetnických vzťahov) stavia do celkom nového svetla postoje viacerých osobností 17. a 18. storočia, čo sa, dúfajme, premietne aj do objektívnejšieho literárnohistorického výkladu tohto obdobia. Literárnohistorickú (ale i jazykovo-historickú) relevanciu majú v tejto pozoruhodnej publikácii viaceré okruhy problémov, problémy učebníc a pokusy o zavádzanie konfesiónálne zmiešaného školstva nevynímajúc.

Analýza vzťahu svetských patrónov a duchovných predstaviteľov ev. a. v. cirkvi (aj z hľadiska ortodoxie a pietizmu) ponúka napríklad dôležitý kľúč k dešifrovaniu nejasných miest v texte anonymnej alegorickej rukopisnej drámy *Tragedia, neb hra smutná prežalostná...* (1728).

Pozoruhodné – aj cirkevným, kultúrnym a literárnym historikom sotva známe – okolnosti a súvislosti odhaľuje posledná, štvrtá kapitola, v ktorej Kowalská predstavuje „osobnosti v pozadí“. Dôkladne vypracovaný portrét doposiaľ príznačne schematicky a povrchné reflektovanej, v skutočnosti „mnohovrstvejnej“ osobnosti bratislavského ev. a. v. farára Michala Institorisera Mošovského (Mossotcy) má mimoriadne významnú výpovednú hodnotu. Príklad dlhotrvajúceho nepochopenia a vulgarizujúceho výkladu Institorisovej kázne *Strom bez kořene a čepice bez hlavy*, resp. i jeho ďalších textov, potvrdzuje naliehavosť nevyhnutného „poznania okolností, ktoré podmienňovali ich vznik, motiváciu, formulácie či obsah“; inak bude význam a dosah jeho aktivít literárnej historiografii naďalej „úspešne“ unikať. To isté konštatovanie platí o ďalších dvoch postavách slovenského protestantizmu

evanjelického augsburského vyznania, o Jozefovi Bencúrovi a Pavlovi Šramkovi, ktorí „pôsobili akoby z úzadia, ale ich význam pre cirkevné dianie bol nespochybniteľný“; dodajme, že práve preto bude treba nanovo „prečítať“ aj ich význam v dobových kultúrnych a literárnych súvislostiach.

Na úrovni drobných pripomienok by sa dal korigovať nepresný údaj o kauze superintendenta S. Hruškoviča, ktorý bol suspendovaný už v r. 1746, ale po prešetrení obvinenia bol v marci 1748 znovu uvedený do úradu (čo iste nemení na podstate dehonestujúcich represívnych opatrení). Za zváženie asi stojí predsa len anachronický výraz „disidentské cirkvi“, použitý v súvislosti s nekatolíckymi denomináciami.

Odporúčam knihu Evy Kowalskej všetkým, ktorí majú záujem o korektnú, „sine ira et studio“ a pútavo napísanú správu o jednom z najmenej prebádaných, hoci najzaujímavejších úsekov slovenských (a uhorských) dejín. Rada by som ju však „posunula“ aj tým, ktorí – ak ich občas nedajbože postihne povinnosť prelistovať nejakú literárnu pozostalosť – radi zošíroka a *urbi et orbi* rozprávajú o „úmornej drine“. Stačí, ak si v knihe Evy Kowalskej preštudujú zoznam použitých prameňov a súpis navštívených archívov. A to ešte nebudú vedieť, že autorka v rámci výskumu pôsobnosti Michala Institorisera Mošovského preštudovala a (pre ďalších používateľov) usporiadala *několkotisícovú* zbierku jeho latinskej, nemeckej, maďarskej a slovenskej korešpondencie v Knížnici evanjelického lýcea ev. a. v. cirkvi v Bratislave. Tento údaj totiž v recenzovanej práci, samozrejme, nenájdeme.

Autorka zato v závere s príslovnou citlivosťou poznamenáva, že jej „práca si nerobí nároky na artikulovanie, tobôž nie na zodpovedanie všetkých otázok, ktoré sa pri podrobnom skúmaní... ponúkajú“; podľa nej splní svoj účel už vtedy, keď podnieti záujem o ďalšie štúdium. Radi ju zabezpečujeme, že sa tak deje.

Gizela Gáfríková

Gizela Gáfríková a kol: PANNONIA DOCTA – UČENÁ PANÓNIA. Z prehistórie uhorsko-slovenskej literárnej historiografie. Bratislava : VEDA, 2003. 355 s.

Ak sa aj na viacerých fórach konštatovalo, že výskum našich najstarších literárnych dejín dosiahol v ostatných rokoch určitú dynamiku, potvrdením čoho je vydanie viacerých výberov, antológií i vedecké a čitateľské vydania diel niektorých autorov, predsa len naďalej pretrváva potreba hlbšieho textologického prieniku a najmä potreba prečítania si mnohých archívnych textov a dokumentov. Veď práve poznanie týchto prác môže pootvoriť dvere nielen do dejín literárnej vedy, ale má veľký význam z hľadiska odкрývania kultúrnoduchovného myslenia v rámci uhorského i stredoeurópskeho priestoru a napomôže skorigovať, potvrdiť či vyvrátiť mnohé tradované názory. I preto musíme privítať prvolezckú iniciatívu kolektívu literárnych historičiek, ktoré sa pod vedením G. Gáfríkovej odhodlali na systematické spracovanie literárnej protohistórie. Zvolili pritom veľmi dobrú formu, a to spojiť základné monografické portréty a čiastkové štúdie s ukázkami konkrétnych textov.

I preto knižku vydavateľstva VEDA *Pannonia docta – Učená Panónia* orientovanú na problematiku uhorsko-slovenskej literárnej a kultúrnej historiografie 17. a 18. storočia možno pokladať za významný edičný čin a z hľadiska výskumu tejto problematiky nepochybne za dielo prelomové. Ide vlastne o prvý pohľad na začiatky našej kultúrnej histórie, pohľad, ktorý dôsledne mapuje postupné budovanie metodologického inštrumentária nielen literárnej histórie, ale v podstate dejín našej kultúry v kontexte uhorského i stredoeurópskeho priestoru.

Štruktúra celej knižky je dôsledne premyslená, nejde teda iba o akýsi komentovaný súbor prekladov z dobovej literatúry, ale každá osobnosť a ukážka z jej diela je uvedená kvalifikovanou štúdiou zväčša monografického charakteru. V tomto zmysle rukopis roztvoril množstvo problémov, ktoré už roky rezonujú